ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-34>

УДК 159.922.27

Гаркавенко Н.В., Доскач С.С.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ВПЛИВ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ

Анотація. У статті розглянуто особливості розвитку сучасних підлітків в умовах карантинних обмежень, викликаних пандемією COVID-19, зокрема тенденцію швидкоплинності в сучасному світі й суспільстві. Незважаючи на цифрову нерівність, це молоде покоління більшою мірою, ніж будь-яке інше, пов'язане одне з одним технологіями, засобами масової комунікації та Інтернетом. У нинішніх умовах соціального дистанціювання і самоізоляції володіння сучасними технологіями має життєво важливе значення для збереження відкритих каналів зв'язку, інформування та підтримки один одного, й суспільства – в цілому. І таке життя поступово стає нормою для всіх, для підлітків – також. Визначено аспекти соціалізації підлітків у період дії карантинних обмежень. Проаналізовано характерні проблеми соціалізації підлітків, оскільки від їх вдалого розв'язання залежить успішність подальшого життєвого шляху підростаючого покоління.

Ключові слова: соціалізація, виховання, освіта, дистанційна форма навчання, пандемія, карантин, обмеження, адаптованість, індивід, соціальне середовище, концепція, віртуальний простір, віртуальна соціалізація.

Harkavenko Nina, Doshach Svetlana
Chernivtsi Y. Fedkovych National University

THE INFLUENCE OF QUARANTINE RESTRICTIONS ON SOCIALIZATION MODERN TEENAGERS

Summary. The article considers the peculiarities of the development of modern adolescents in the conditions of quarantine restrictions caused by the COVID-19 pandemic, in particular the trend of transience in the modern world and society. Despite the digital divide, this younger generation is more interconnected than any other in technology, media and the Internet. In the current context of social distancing and self-isolation, owning modern technology is vital to maintaining open channels of communication, informing and supporting each other and society as a whole. And such a life is gradually becoming the norm for everyone, for teenagers – as well. Aspects of socialization of adolescents during the period of quarantine restrictions are identified. The changes that have taken place since the outbreak of coronavirus infection at the planetary level have affected all spheres of society and dramatically changed the entire system of social values. All this was directly reflected in the process of socialization of adolescents. To characterize modern children, the issues of mechanisms of their socialization, the process of formation and implementation of their basic socio-cultural needs and interests in close connection with the basic conditions in which the whole society is now, are important. The psychological state of adolescents during a pandemic is somewhat different from that of adults. The problem of threats to life and health due to the spread of COVID-19 affects their morale much less. Discomfort is caused by forced self-isolation, change of lifestyle and study, restriction of leisure within the settlement and communication with peers and friends. Of course, in such conditions, adolescents are disoriented and need the help of adults in building new rules of study and recreation. The characteristic problems of socialization of adolescents are analyzed, as the success of the further life path of the younger generation depends on their successful solution. The established relevance of the mental health of modern man is not in doubt in personal, family, educational or social relations.

Keywords: socialization, upbringing, education, distance learning, pandemic, quarantine, limitations, adaptability, individual, social environment, concept, virtual space, virtual socialization.

Постановка проблеми. Підлітковий вік – це вразливий період життя, коли хлопці та дівчата хочуть більше часу проводити не так із сім'єю, як зі своїми друзями й ровесниками – в міру того, як вони готуються вступати у доросле життя. Це ключовий період для фізіологічного і психологічного розвитку, а також соціалізації підлітків. Раптове вторгнення коронавірусу в життя суспільства в цілому і кожної окремої людини внесло в усе свої корективи.

Пандемія COVID-19 стала серйозним випробуванням для українського суспільства. Під час карантину люди почали життя в зовсім нових умовах. Відбуваються зміни як на рівні психіки окремої особистості, так й на макросоціально-

му рівні. Не всі дорослі в змозі пристосуватися до нових, несприятливих умов життєдіяльності. Особливо важко й підліткам, адже світ, який мав би бути відкритим для їхнього розвитку, освіти, виховання, частково «закрився». На дітей та молодь впливає нинішня відсутність формальних можливостей для навчання, що позбавляє їх соціального взаємодії зі своїми однолітками і педагогами. Тривалі періоди закриття закладів і обмеження на пересування приносять додаткових емоційних хвилювань і тривог.

Незважаючи на цифрову нерівність, це молоде покоління більшою мірою, ніж будь-яке інше, пов'язане одне з одним технологіями, засобами масової комунікації та Інтернетом. У нинішніх

умовах соціального дистанціювання і самоізоляції володіння сучасними технологіями має життєво важливе значення для збереження відкритих каналів зв'язку, інформування та підтримки один одного, й суспільства – в цілому. І таке життя поступово стає нормою для всіх, для підлітків – також.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Світ дитинства і світ «дорослості», незважаючи на свою взаємопов'язаність, – різні. У кожному з них існують свої закони, норми етикету, способи спілкування, життєві цілі і в цілому усвідомлення світу й свого місця в ньому. Вступаючи в перехідний вік, підліток починає помічати, що світ дорослих відрізняється від того світу, до якого він не просто пристосувався, а з яким зріднівся, злився воедино. Нове, динамічне, неймовірно складне життя, яке треба навчитися розуміти, до якого необхідно звикнути. Тут і починається найскладніший період соціалізації в житті людини.

Проблематика соціалізації особистості досліджується вже тривалий час, однак і нині не існує єдиної дефініції поняття «соціалізація». Розробка поняття започаткована в напрацюваннях Г. Тарда та Ван Женнеп, опісля тематика досліджувалася А. Валлоном і Ж. Піаже. Перші передумови до концептуального підходу визначені Е. Дюркгеймом.

Вагомий внесок у розробку теорії соціалізації зробили представники біогенетичного підходу (Ч. Дарвін, Е. Геккель, Дж. Ст. Холл, А. Гезелл), які розглядають соціалізацію людини як результат існування її вроджених механізмів, які сформувалися в процесі еволюційного розвитку. Представники соціогенетичного підходу (Р. Бенедикт, М. Мід) соціалізацію особистості трактують як адаптацію до культури.

Варто наголосити, що проблема соціалізації має міждисциплінарний характер і вже аналізується філософами, соціологами, педагогами та психологами, у тому числі й українськими. Доречно згадати про теоретичні розробки таких науковців як Б. Ананьєв, Г. Андреева, С. Батенин, Г. Ващенко, Є. Весна, Л. Виготський, Б. Паригін, І. Кон, Т. Шибутані, Н. Калайков, В. Мухіна, Ю. Семенов, Є. Соколов, А. Петровський та інші. Проте теоретичний аналіз і трактування проблематики соціалізації продовжується, і питання чіткої дефініції поняття залишається відкритим. А дослідження соціалізації підлітків в умовах карантинних обмежень знаходяться на початковому етапі.

Формулювання цілей. Метою статті є ґрунтовний аналіз особливостей соціалізації підлітків в умовах карантинних обмежень через всесвітню пандемію COVID-19.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміни, які сталися після спалаху коронавірусної інфекції на планетарному рівні, вплинули на всі сфери життєдіяльності суспільства й різко змінили всю систему соціальних цінностей. Все це безпосередньо відобразилося на процесі соціалізації підлітків. Для характеристики сучасних дітей важливого значення набувають питання механізмів їх соціалізації, процесу формування та реалізації їх основних соціально-культурних потреб та інтересів у тісному взаємозв'язку з основними умовами, в яких нині перебуває все суспільство.

Психологічний стан підлітків у період пандемії в порівнянні з дорослими дещо відрізняється. Про-

блема загрози життю і здоров'ю через поширення COVID-19 впливає на їх моральний стан значно менше. Дискомфорт у них викликає вимушена самоізоляція, зміна режиму життя і навчання, обмеження дозволів в межах населеного пункту і спілкування з однолітками та друзями. Безумовно, в таких умовах підлітки дезорієнтовані й потребують допомоги дорослих у побудові нових правил навчання та відпочинку [11, с. 26]. Зазвичай психологічний стан дитини залежить від стану та настрою батьків, за таких умов необхідно підтримувати комфортне середовище взаємодії, обговорювати ситуацію, яка склалася, налаштовувати на тимчасовість змін, але при цьому заохочувати до творчості, активності самонавчання тощо [1, с. 63].

Безумовно доросле населення свідомо виконує умови карантину, розуміючи необхідність їх дотримання для збереження життя та здоров'я як власного, так й інших, а от підліткам не все так чітко зрозуміло. І тому соціалізація підлітка ускладнюється. Підліткова криза поряд із суспільною призводить до міжособистісних та внутрішньоособистісних конфліктів, наслідки яких в подальшому відобразяться на якості міжособистісних стосунків та адаптації особистості у цілому. Підлітки бажають побути час від часу на самоті чи поспілкуватися із друзями (хоча б за допомогою інформаційних технологій), а натомість змушені сидіти вдома, виконуючи завдання онлайн, які надсилають вчителі в умовах дистанційного навчання [10, с. 69].

Суспільні основи розвитку індивіда забезпечуються системою соціальних норм, цінностей, настанов, виховання, контролю. Успішна соціалізація індивіда проходить за умови прийняття та інтерпретації загальних суспільних вимог у внутрішній стан, що формує фундамент для моральних і суспільних переконань індивіда. У такому випадку соціальні цінності стають ціннісними орієнтаціями. Вони загалом утворюють основу соціальної відповідальності.

Неприйняття індивідом вимог щодо необхідності дотримання суспільних норм породжує асоціальну поведінку. Особливості соціальних відхилень, девіацій стосуються поведінкового функціонування індивідів у суспільстві, тому соціально неodobрувані вчинки у їх поведінці отримали назву «поведінкових відхилень», або «поведінки з відхиленнями». Тож соціалізація індивіда у контексті вимог суспільних стандартів поведінки перебуває у прямій залежності від їх дотримання [18, с. 7]. Підліток є активним суб'єктом соціалізації і його соціальна активність спрямована на засвоєння нових зразків поведінки та самотрансформації.

Процесом соціалізації науковці вважають процес, коли індивід пізнає соціальну організацію суспільства, соціальні відносини та при цьому засвоює соціальні ролі. Уперше поняття «соціалізація» введено в 40-50-х роках ХХ століття у дослідженнях Дж. Долларда і П. Міллера. Соціалізація за їх тлумаченням означає безальтернативне і примусове (тобто без особистого вибору) включення індивіда до існуючої в суспільстві системи соціальних уявлень і цінностей. Бути соціалізованим для індивіда означає передусім підкоритися, підпорядкуватися соціалізаційним впливам, примусово освоїти те, що є цінним і важливим для суспільства [20, с. 77].

Соціалізація – процес і результат засвоєння й активного відтворення індивідом соціального досвіду (знань, цінностей, соціальної компетентності), що в сукупності дає йому змогу інтегруватися в суспільство і адаптуватися в ньому [7, с. 380]. Під час соціалізації формується особистість, котра визначається тим, яке місце займає підліток у системі соціальних відносин (дружніх, любовних, сімейних, навчальних тощо).

Особистість підлітка є складною системою соціально вагомих фактів із проявом здібностей у соціальному світі. Соціалізація, як процес, здійснюється за допомогою широкого набору засобів, специфічних для суспільства, а також певного віку її членів. І традиційно життєвий шлях підлітка багато в чому зумовлено тим, до якої соціальної групи належать його батьки.

Від народження до смерті людина послідовно проходить декілька вікових ступенів і на кожному піддається «попередній соціалізації». Нині соціальна мобільність має імовірнішу особливість – з кожної стартової позиції підліток може потрапити на безліч інших. Заздалегідь неможливо підготувати підлітка до діяльності у визначених групах. Як наслідок він спочатку потрапляє у групу, а вже потім починає до неї адаптуватися (тобто соціалізуватися) [12, с. 36].

Включення підлітків у суспільство відбувається в умовах перерозподілу впливу інститутів соціалізації. Традиційні інститути соціалізації ефективні при передачі традиційних норм, знань і цінностей, успадкованих від минулих поколінь. У ситуації постійних змін суспільна система не лише відчуває напругу, але й в силу своєї ригідності перестає відповідати завданням адаптації особистості в суспільстві. Динамічно мінливе оточення вимагає появи нових інститутів соціалізації, які гнучкіші й оперативніше реагують на зміни.

Мета процесу соціалізації – входження особистості в суспільство, тому соціалізація є стихійним і спрямованим процесом одночасно. Людина (підліток) не стане повноцінною особистістю, не пройшовши процес соціалізації, якщо не набуде певних соціальних якостей. Виходячи з визначення, можна зробити висновок, що складовими параметрами соціалізації є:

- засвоєння людиною системи духовних, психічних і фізичних ідеалів;
- формування духовних, психічних і фізичних цінностей;
- формування духовних, психічних і фізичних потреб;
- формування відносин індивіда до соціального та фізичного середовища;
- формування принципів, мотивів, стратегій, планів, моделей поведінки людини;
- набуття навиків поведінки.

Обставини та умови, які спонукають людину до активної дії, називають факторами соціалізації. Їх поділяють на 3 великі групи [3, с. 24–25]:

– макрофактори: це, насамперед, суспільство, держава і його соціальні інститути, засоби масової інформації.

– мезофактори: до них можна віднести ті чинники, які становлять соціум особистості в широкому плані: тип населеного пункту, етнос, до якого людина належить, місцеві ЗМІ, навчальні

заклади, установи, в яких особистість працює або навчається.

– мікрофактори: безпосередньо впливають на процес соціалізації особистості: сім'я, оточення, навчальна група тощо, тобто всі, хто безпосередньо взаємодіє з людиною.

Соціалізація передбачає дві основні форми взаємодії особистості і середовища:

– пасивну форму споживання вже накопиченого до її прояви соціального досвіду, який забезпечує входження особистості в життя, в систему сформованих соціальних зв'язків; це репродуктивна за своїм характером діяльність;

– активну форму, яка проявляється у створенні або руйнуванні існуючих соціальних зв'язків шляхом активної, творчої, креативної діяльності (останнім часом в освітньому процесі особлива увага приділяється саме творчому розвитку особистості).

До речі, на кожному етапі становлення особистості роль різних соціальних інститутів неоднакова, особливо – в умовах карантинних обмежень, адже зв'язок підтримується дистанційно.

Підлітковий вік – важливий соціальний етап у загальному циклі життя кожного окремого індивіда, оскільки протягом цього етапу відбувається найбільша кількість фізіологічних змін, починається статеве дозрівання і становлення особистості. Діти-підлітки поступово намагаються брати на себе якомога більше обов'язків. Але фактично, в сучасних умовах традиційні форми і види соціалізації підлітків багато в чому втрачають свою значимість, і соціалізація тепер проходить за новими законами і за нових умов.

Кожен підліток – це потенціал, який готовий до нових починань і знань. І в важких умовах життєдіяльності суспільства, щоб дорослішати треба набагато більше, ніж просто фізична зрілість [9, с. 37]. Цей потенціал в умовах карантину треба розвивати, можливо, навіть ще більше, ніж до пандемії.

Дотримання норм і традицій старшого покоління, але вже в нових умовах, забезпечує підтримку стійкості суспільства. Але традиційні норми поступово «старіють», і можуть відігравати дестабілізуючу роль. Те ж саме стосується й інновацій: деякі з них корисні для суспільства, а деякі несуть приховані ризики. Тому важливо розрізняти, яких цінностей слід дотримуватися, а від яких варто відмовитися.

Однак навіть при найрадикальніших змінах цих умов більшість цінностей суспільства треба зберегти для підтримки культурної спадковості молодого покоління в суспільстві. Не можна повністю відмовитися від традицій, як і не можна повністю перекрити дорогу новому. Таким чином, підлітки, з одного боку, – це незахищена і вразлива група, а з другого – це покоління, від якого в подальшому залежатиме майбутнє країни. Такий особливий статус вимагає особливого й бережного ставлення.

Для підлітків процес соціалізації проходить найбільш інтенсивно, він формує фундамент духовного розвитку особистості, що збільшує важливість і значення виховання, покладає більшу відповідальність на саме суспільство, котре й задає визначену систему координат навчально-виховного процесу, який передбачає:

– формування світогляду, що спирається на загальнолюдські та духовні цінності;

- розвиток творчого мислення;
- розвиток високої соціальної активності, цілеспрямованості, потреби і вміння навчатися і взаємодіяти в колективі, прагнення до нового і здатність шукати оптимальне рішення життєвих проблем у нестандартних ситуаціях;
- потреба в постійній самоосвіті і формуванні майбутніх професійних якостей;
- здатність самостійно приймати рішення; повага до визначених правил і моральних цінностей.

Таким чином, соціалізація підлітків – складний, життєво важливий процес. Від нього багато в чому залежить, як конкретний підліток зуміє у подальшому реалізувати свої задатки, здібності, сформуватися як особистість. Процеси соціалізації та виховання взаємопов'язані. Тотожність соціалізації і виховання характеризується тим, що ці процеси не абсолютні, а відносні і при певних умовах можуть переходити один у другий. Виховання відображає процес становлення і розвитку окремих властивостей і якостей особистості, тоді як «соціалізація» – більш широке поняття – процес домінування сутності людини. Тому виховання входить в структуру процесу соціалізації як одна з найважливіших форм взаємозв'язку суспільства та особистості.

Науковці у структурі соціалізації виокремлюють смислові домінанти:

- гомонізацію – залучення (прив'язка) індивіда до роду;
- соціальну адаптацію – стандартизацію мови, жестів, сприймання, морально-психологічних стереотипів, ролей, формування соціального характеру, засвоєння загальних цінностей, значень, символів;
- інкультурацію – засвоєння класичної культурної спадщини, збагачення духовного світу особистості;
- інтеграцію особистості – розвиток специфічної ієрархії мотивів, цінностей, інтересів, формування почуття особистісної ідентичності, відповідності між різними психічними процесами й станами;
- інтерналізацію соціального досвіду – засвоєння досвіду і його механізмів, адаптація;
- соціальне конструювання – активність особистості в різних соціальних сферах, через прихильність до певних цінностей, вибір ролей, способів вирішення конфліктів, вибір способів самопрезентації.

Таким чином, входження в соціум реалізується підлітком у трьох основних сферах:

- діяльності (підлітки сприймають нові її види через засвоєння нових форм рольової поведінки в системі соціальних ролей та сприймання нових ролей);
- спілкуванні – відбувається розширення соціальних зв'язків індивіда з іншими, формується особистість як суб'єкт діяльності;
- самовизначенні та самореалізації – через спілкування індивід починає сприймати себе та інших, що сприяє становленню у нього образу «Я», формуються певні структури самосвідомості, а це пов'язано із процесом самовизначення, становлення соціальної ідентичності особистості та успішної самореалізації [23, с. 206–207].

При цьому ідентичність є дуже суттєвою характеристикою людини, без якої вона не може

бути особистістю. Розвиток ідентичності – це історія становлення протиріч у нашому суспільстві протягом всієї її історії. Проблема ідентичності підлітків розглянемо далі.

Проблеми соціалізації у сучасному українському суспільстві пов'язані з трьома обставинами:

- зміною (руйнуванням) системи цінностей, у результаті чого старше покоління не завжди може підготувати молодь до життя в нових умовах;
- корінною швидкою зміною соціальної структури суспільства, а також з нездатністю багатьох нових соціальних груп забезпечити відтворення власних лав;
- ослабленням системи формального та неформального соціального контролю, як чинника соціалізації [12, с. 37].

Підлітковий вік, як період соціалізації, значно збільшився порівняно з попередніми епохами. У цілому змінився його статус. Якщо раніше юнацтво розглядалося як підготовка до життя, то у сучасному суспільстві до нього ставляться як до особливого періоду життєдіяльності, що є не меншою цінністю, ніж життя дорослої людини. Таке ставлення припускає більшу повагу та більш високий статус юнацтва порівняно з попередніми періодами. З'являються чинні на міждержавному рівні особливі закони, що охороняють права підлітків. Суспільство стає терплячішим до них, адже вони визначають майбутнє.

Проаналізуємо особливості, в яких соціалізуються підлітки в сучасних умовах. Хоча соціалізація особистості завжди була тісно пов'язана з родиною і системою освіти, нині найбільш важливим фактором соціалізації стають мережеві комунікації.

У сучасному постіндустріальному, інформаційному суспільстві і віртуальному просторі людина засвоює зразки поведінки, соціальні норми, цінності, має можливість отримати інформацію швидко, у режимі реального часу, може знайомитися і спілкуватися з великою кількістю людей, дистанційно навчатися і здобувати освіту тощо. Тобто відбувається соціалізація у віртуальному просторі, або кіберсоціалізація.

Негативний вплив віртуалізації середовища на соціалізацію підлітка полягає, насамперед, в руйнуванні фізичного здоров'я (порушення функцій зору, опорно-рухового апарату, травної системи, загальне виснаження організму); порушенні психічного стану (наявність власного світу, в який немає доступу нікому, крім самого себе, нічні кошмари, високий рівень тривожності); в повній замкнутості й закритості від навколишнього світу; у відсутності почуття відповідальності; втраті інтересу до оточуючого світу.

На жаль, профілактика віртуальної залежності в процесі соціалізації практично не розроблена. Звісно, існують певні підходи до цієї проблеми, але вони не завжди ефективні. Недостатня розробленість профілактичних і корекційних заходів зумовлена тим, що більшість батьків і самі підлітки не розцінюють ознаки, які характеризують ризик розвитку віртуальної залежності, як передхворобливий стан і звертаються до фахівців лише на етапі вже сформованої віртуальної залежності.

Звичайно, сучасні підлітки зіштовхуються з низкою проблем на шляху своєї соціалізації. Вони живуть у загальному соціальному і культурному просторі і тому криза суспільства і його

основних інститутів не може не відбивався на змісті і спрямованості молодіжної субкультури. Тож, яке суспільство – така й молодь. А суспільство в умовах карантинних обмежень фактично живе віртуально.

Масовість інформаційних технологій і глобальної мережі Інтернет формують певний «образ» субкультури не менше, ніж основні інститути соціалізації – сім'я, а також система освіти. Адже саме перегляд телепередач, відеороликів, онлайн-навчання і спілкування в мережі диктують особливості процесу самореалізації і водночас соціалізації [14, с. 112]. У багатьох своїх характеристиках сучасна молодіжна (зокрема – підліткова) субкультура просто повторює інформаційну субкультуру, яка підлаштовує під себе зручного користувача інформаційних технологій.

Підліткам властиві дух протиріччя, прагнення ігнорувати багато заборон дорослих. У цей час у них формується свідомо поведінка, моральні уявлення і соціальні орієнтири. З одного боку це заключний етап дитинства, а з другого – підліток стоїть на порозі дорослого життя. Досягнутий рівень психологічного розвитку, фізичні і духовні можливості викликають у підлітка потребу в самостійності, самоствердженні, визнанні іншими.

Все це вони знаходять у віртуальному просторі. Інтернет як агент соціалізації підлітка відчутно впливає на особистість і його моральний стан: віртуальний світ, в який він потрапляє, дає додаткову свободу для вираження своїх емоцій, почуттів, життєвих позицій, настроїв, поглядів, подолання різного роду внутрішніх і зовнішніх конфліктів, що виникають у реальному житті в сімейних стосунках та у взаєминах із однолітками [17, с. 41].

Там, у віртуальному середовищі, вони себе почувують безпечно і комфортно, тому так важко їх «відірвати» від популярних соціальних мереж. Підлітки стають віртуальними особистостями. Хлопці та дівчата з низькою віртуальністю, зареєстровані в соцмережі під своїм реальним іменем, презентують себе такими, якими вони є у реальності, не прагнуть експериментувати з образами, приміряти на себе нові ролі. Інтернет для них є ще одним середовищем, де вони можуть здійснювати певну діяльність, яку реалізують і у звичайному середовищі [15, с. 91].

Водночас, користувачі з високим ступенем віртуальності для цієї ж віртуальності використовують псевдоніми, часто їхні персональні дані повністю або частково вигадані. Вони можуть створювати декілька різних профілів, де виступають в ролі осіб іншої статі, віку, соціального становища, з іншими вподобаннями, переконаннями тощо. Можливі варіації, коли під реальним ім'ям публікуються вигадані історії або під псевдонімом розповідають про реальні події з життя.

Для підлітків важливо не просто спілкуватися з ровесниками і дорослими, вони прагнуть зайняти в їх середовищі те становище, яке б відповідало їхнім домаганням. Для одних це бажання бути лідером, для інших – користуватись авторитетом у якійсь справі, треті намагаються знайти близького друга, однак завжди це прагнення є провідним мотивом поведінки в цьому віці. Спілкування з однолітками виходить за межі шкільного життя і навчальної діяльності, захоплюючи нові інтереси, види діяльності, стосунки,

виділяючись в окрему, самостійну і надзвичайно важливу для підлітка сферу життя. Спілкування і пошук друзів у цьому віці набуває такої цінності, що нерідко відсуває на другий план і навчання, і навіть стосунки з рідними [6, с. 80].

Варто зауважити, що сучасні цифрові технології дозволяють почати використовувати медіаконтент із самого раннього віку [13, с. 139]. Дітей вже приваблюють різні види діяльності, пов'язані з медіазасобами. Тобто знизився вхідний бар'єр для доступу до віртуального середовища. Підлітки часто є користувачами медіадискурсу в контексті формування ідентичності. Вони неусвідомлено асоціюють себе з медіа, щоб показати свою належність до певної групи або щоб проявити себе та сформувати свою ідентичність.

Вікові особливості, які властиві юнацтву полягають в пошуку ідентичності, потребі в моделях для наслідування, прагненні бути дорослими, чутливості до думки інших. Ці особливості тісно пов'язані одна з одною та відображають властиве підлітку прагнення до осмислення світу і свого місця в ньому: усвідомлюючи, що «він вже не дитина, поступово віддаляється від батьків, знаходиться в пошуках відповідей на питання «хто я?» і «яким мені треба бути?», звертається до доступних джерел знання – однолітків і медійного середовища» [24, с. 63].

Нечіткість розуміння своїх соціальних ролей, свого місця в соціальній спільноті, недооцінка або переоцінка себе – це ситуативна сплутаність ідентичностей, яка, по суті, тимчасова і є необхідною умовою в пізнавальному й діяльнісному процесі саморозвитку цілісної людини, що долає неправильні форми самоідентичності людини, яка пізнає себе.

Важливою особливістю підлітка, яка фіксується в просторі Інтернету, є потреба в чітких моделях для наслідування. У підлітковому віці ідеал, образ, який є моделлю, практично завжди персоніфікований. Зразком для наслідування підлітки переважно обирають акторів кіно, відомих музикантів, спортсменів, знання про які не повно, тобто опосередковано обмежено засобами масової інформації. А слідкуючи за їхніми особистими сторінками в соціальних мережах, вони отримують повну картину життя відомих людей. Об'єктом моделювання для підлітків стають різні аспекти життя особистості кумира, тому для них важливі зовнішні характеристики: яскраві фото, динамічні й захопливі відео, які це демонструють. Тож нерідко на першому місці перебуває тілесна привабливість.

У процесі пошуків свого «Я», набуття ідентичності, самоствердження саморозвитку у підлітків на рівні самоусвідомлення формується система внутрішньо узгоджених уявлень про себе, образів «Я» – «Я-концепції». У перехідний період «Я-концепція» є динамічна психологічна величина, яка залежить від глобальних суспільних відносин та змін безпосереднього соціального оточення зокрема.

Формування «Я-концепції» підлітка відрізняється від становлення «Я» та ідентичності. Вона розвивається під впливом первинного досвіду соціалізації в сім'ї. Із віком в її становленні набувають значення позасімейні фактори. В нинішніх умовах розширюють свої межі саме мережеві можливості навчання і проведення дозвілля.

«Я-концепція» – це результат взаємодії біологічних, психологічних і психосоціальних факторів в ході особистісного зростання людини. Перш за все, це основа почуття самоцінності особистості підлітка, яка є важливою у формуванні його особистого становища у суспільстві. Пізнання себе, своїх особистісних якостей призводить до формування кількох образів «Я». Різні аспекти «Я», які виникають у самосвідомості, відображають різнопланові уявлення про себе – як реальні, так й ідеальні. Саме ідеальні формують моделі наслідування.

На думку багатьох учених, основний тип пошуку, який здійснюється індивідом у підлітковому віці – це прагнення «знайти себе», або пошук ідентичності. Підлітковий вік є ключовим для усвідомлення власної ідентичності. Ця істотна риса стає інтегральною частиною всього підліткового періоду. Ідентичність як соціокультурний феномен формується в процесі соціалізації, і в її основі перебувають когнітивні процеси відображення і спостереження, які протікають одночасно [19, с. 69].

Слід зазначити, що багато дослідників вважають формування ідентичності центральним явищем підліткового віку. Підлітки вже не хочуть бути дітьми. Їх пильна увага до зовнішніх аспектів ідентичності безпосередньо пов'язана з переживанням періоду швидких біологічних змін, тому вони надзвичайно чутливі до особливостей свого тіла та зовнішності. Множинні проблеми, які виникають внаслідок гормональних змін в організмі, пояснюють підвищену увагу підлітка до власного тіла.

Стрімкість фізіологічних змін є причиною тривоги та занепокоєння. Це змушує підлітків порівнювати свій розвиток із розвитком однолітків і постійно переглядати образ свого власного «Я». Поява відчуття дорослості як специфічного новоутворення самосвідомості є структурним центром особистості підлітка, тією якістю, в якій відображається нова життєва позиція у ставленні до себе, людей і світу в цілому. Саме воно визначає спрямованість і зміст активності підлітка, його нові прагнення, бажання, переживання й афективні реакції [8, с. 116].

Тому зовнішність набуває особливого значення у формуванні ідентичності підлітка. Вони впевнені, що і в сприйнятті їх оточуючими першорядну роль відіграє їх тілесний вигляд, який перестає бути для них просто набором фізичних рис (зріст тіла, його величина, вага, пропорції, вид зачіски, форма обличчя тощо). Цей вигляд набуває характеру знаково-символічної системи, яка ніби транслює певний набір знань про себе та оточуючих. Таке ж значення і зовнішніх атрибутів – одягу та аксесуарів. Заклопотаність підлітків власною зовнішністю пояснюється фундаментальною причиною здобуття гендерної ідентичності: для них дуже важливо, наскільки їхнє тіло та зовнішність відповідають стереотипному образу маскуліності або фемініності [4, с. 264].

Невпинний і прогресуючий розвиток електронних систем і цифрових можливостей породив абсолютно новий вид комунікації і самореалізації – віртуальна взаємодія людини з цікавими їй співрозмовниками, що дозволяє знайти односторонніх і виразити себе в спілкуванні з ними. І це особливо актуально для підлітків. Безумовно, засоби масової комунікації створюють умови, зокре-

ма, для збагачення словникового запасу, оволодіння широким колом інформації. Але водночас об'єктивно вони формують слухача, глядача, тобто споживача (сьогодні, наприклад, навіть словник підлітка формується часто як словник споживача). Чи стане він активним суб'єктом культурних та соціальних взаємостосунків, залежить від багатьох додаткових умов, зокрема від підготовленості до взаємодії з передовими технологіями і можливостями, які вони формують [16, с. 79].

Проаналізувавши літературу з цієї проблематики, можемо припустити, що соціалізацію особистості із врахуванням інтернет-факторів варто розглядати у двох вимірах. Щонайперше, це – соціалізація у віртуальному просторі, коли підліток засвоює норми та цінності, моделі поведінки у віртуальній реальності, інтегрується в мережеві Інтернет-спільноти. Безумовно, показниками цього є рівень комп'ютерної та інформаційної грамотності, знання правил і наявність навичок взаємодії в Інтернет-просторі, або поступове їх освоєння [21, с. 148]. По-друге, це соціалізація в реальному світі через віртуальний вимір у процесі навчання, дозвілля тощо. Інтернет в умовах карантинних обмежень суттєво вииграє конкуренцію в інститутах, які реалізують первинну соціалізацію.

Підлітковий вік – вік критичного, швидко зростаючого логічного мислення, прагнення до пізнання всього, що оточує, активності, ініціативності, сміливості, мужності, а також етично-емоційного розвитку. Не випадково підлітковий період називають «важким віком», «переломним періодом». Його специфіка полягає у зміні поведінкових характеристик: від майже повної слухняності, властивої малим дітям, підлітки переходять до стриманої слухняності, а то й відкритої непокорі батькам.

Якщо раніше вони дивилися на світ очима дорослих, то тепер у них вибудовується власна система цінностей і поглядів на світ, що частково співпадає з позицією батьків, з поглядами однолітків, а частково – з наві'язуванням віртуальної реальності. І саме безконтрольність дій у мережі Інтернет і відсутність відповідальності лише посилюють відкриті непокору в реальному світі, який критичний і вимагає відповідати за сказане чи зроблене [22, с. 94].

Вседоступність і масовість медіасвіту, використання його в різних аспектах життєдіяльності, фактично контролюють всю свідомість підлітків, підвищують через віртуальне й приховане навіювання цінності однієї ідеї, способу життя цікавих для цього віку особистостей, виокремлюють інші, поляризують таким чином все поле інформації та культури, тими засобами, перед якими підлітки є слабкими. Напрямки соціалізації в об'єктно-реальному і віртуальному просторах, звісно, будуть орієнтовані на формування позитивних показників соціалізованості підлітків. Тому, виникнення нової інтернаціональної Інтернет-мови, запозичення іноземних слів призводять до уніфікації мовної картини світу і впливають на світогляд особистості підлітка. Єдиний мовний та ціннісний простір викликає явище синхронії: користувачі, які знаходяться в одному просторі, починають мислити і діяти однотипно [2, с. 99].

Таким чином формується сприйняття картини світу в одному, продиктованому мережею, на-

прямку [5, с. 213]. Відбувається медійне, віртуальне, мережеве сприйняття реальності та цінностей для ще зовсім юних особистостей, які знаходяться в пошуку себе і можуть в такому пошуку себе не знайти або загубити. Тому проблемні питання віртуальної соціалізації підлітків є явищем комплексним і потребують ґрунтовного аналізу.

Соціалізований вплив інтернет-середовища на особистість у співвідношенні з впливами інших інститутів соціалізації повинен бути збалансованим, що сприяє формуванню нових форм взаємодії суб'єктів у середовищі Інтернету; він також може бути й відсутнім або домінуючим, що може привести до відхилень у становленні особистості підлітка.

В умовах карантинних обмежень через пандемію COVID-19 формат навчання змінився. Він став дистанційним, і багатьом учням закладів середньої освіти іноді важко впоратися з необхідністю зосередитися на навчанні без повсякденного безпосереднього впливу вчителів, в ситуації, коли річні контрольні, державна підсумкова атестація чи іспити ніби ще далеко й незрозуміло, чи взагалі відбудуться. Водночас, карантин – це можливість для підлітків заповнити прогалини, підготуватися до майбутніх підсумкових перевірок знань. Сучасні онлайн-платформи пропонують безліч навчальних курсів, спрямованих як на підвищення рівня підготовки зі шкільних предметів, так і з напрямів, які відносять до категорії «хобі».

Розмовляючи з підлітками про COVID-19 і дистанційне навчання, дорослим доведеться запастися вагомими і переконливими аргументами, адже ну дуже не хочеться дітям навчатися у такому форматі. Для них важливі в навчальному процесі спілкування, саме соціальне середовище. У будь-якому випадку батьки мають потурбуватися про психологічний комфорт дитини і виробити певні стратегії поведінки з дитиною, адже моральне виснаження дорослого населення країни (тривала війна на Сході, а тепер – пандемія і карантин, то послаблений, то суворий, і знов – навпаки) не повинно відбиватися на ній.

І психічне здоров'я сім'ї у теперішніх реаліях суспільства може впливати на соціалізацію підлітків. Страх перед коронавірусною інфекцією, пов'язаний з можливим ризиком зараження інфекцією, непередбачуваним перебігом хвороби, відсутністю патогенетичного лікування і тотальною невизначеністю, а то й перенесена хвороба когось із членів або всієї сім'ї, спричиняють негативні психологічні реакції, як-от дистрес і дезадаптація, апатія [25, с. 782].

Актуальність психічного здоров'я сучасної людини не викликає сумніву ні в особистісних, ні в сімейних, ні в освітніх, ні в соціально-суспільних відносинах. Темпи та умови життя в сучасному світі, який охоплений панікою через катаклізми, війни, стан екології тощо, ставлять високі вимоги до психіки і потребують від людини бути максимально здоровою, активною, з достатнім її резервом, пластичністю і швидким повноцінним відновленням.

Будь-які психічні порушення і розлади за обставин все більших темпів і обсягів інформаційно-комунікативних навантажень часто викликають в дорослої людини стрес, глибоку депресію і на-

віть інвалідність. А підлітки вразливіші від дорослих. Тож ці питання також ставлять перед суспільством низку проблем формування сімейних, батьківських, соціально-суспільних відносин.

Пандемія COVID-19 і її вплив на життєдіяльність і здоров'я громадян країни потребують від суспільства швидкого адекватного та своєчасного реагування, застосування ефективних і дієвих засобів. Відтак стрес, страх, паніка, прояви агресії, які охопили вже мільйони українців у ситуації пандемії, свідчать про гостру потребу в наданні професійної психологічної допомоги дітям і дорослим.

Підлітки, замість підтримки і конструктивного контролю з боку батьків і школи, яких вони так потребують (хоч і демонстративно заперечують це), залишаються наодинці. Нав'язливе прагнення піти від повсякденних турбот і проблем лише посилюється і так чи інакше «штовхає» у тенета віртуальної реальності, що «затягує» і поліпшує емоційний стан. Останній діє лише в межах дії цієї віртуальності, в умовах реальності така піднесеність кудись зникає. Негативний вплив віртуалізації середовища на соціалізацію підлітка полягає, перш за все, в руйнуванні фізичного і психологічного здоров'я.

Необхідно розробити дієву модель управління соціалізацією підлітків в умовах всепоглинаючої віртуалізації соціального середовища, яка б поєднала одночасно структуру напрямків соціалізації підлітків, була їх виразником і передавачем, і органом взаємодії інститутів соціалізації об'єктно-реального та віртуального простору з усіма новоутвореннями за допомогою своїх специфічних функцій. Це буде сприяти зближенню учасників процесу соціалізації підлітків, відкритості і прояву творчого потенціалу кожного з них, розширенню їх функціонального поля дій задля координації організаційно-практичного, педагогічного, культурного, інформаційно-правового, творчого характеру для успішної соціалізації молодого покоління в умовах, які до яких вимушено доводиться пристосовуватися через карантинні обмеження.

Висновки і перспективи дослідження. Таким чином, підлітки, так само як і дорослі, змушені пристосовуватися до нових змін, адже світ, який мав би бути відкритим для їхнього розвитку, освіти, виховання, частково «закрився». Сучасна школа і навчання є одним з основних інститутів соціалізації. Вона уособлює модель нашого суспільства, саме тут відбувається засвоєння основних соціальних цінностей, норм, зразків поведінки в групі. Але в умовах традиційних формальних можливостей для навчання немає, що позбавляє підлітків соціальної взаємодії зі своїми однолітками і педагогами. Тривалі періоди закриття закладів і обмеження на пересування приносять додаткових емоційним хвилювань і тривог.

У нинішніх реаліях соціального дистанціювання і суспільної ізоляції, самоізоляції володіння сучасними технологіями має життєво важливе значення для збереження відкритих каналів зв'язку, інформування та підтримки один одного, й суспільства – в цілому. Тому соціалізація підлітка ускладнюється. Підліткова криза поряд із суспільною призводить до міжособистісних та внутрішньоособистісних конфліктів, наслідки яких у подальшому будуть відображатися на

якості міжособистісних стосунків та адаптації особистості у цілому. Включення підлітків у суспільство відбувається в умовах перерозподілу впливу інститутів соціалізації.

Традиційні інститути соціалізації ефективні при передачі традиційних норм, знань і цінностей, успадкованих від минулих поколінь. У ситуації постійних змін суспільна система не лише відчуває напругу, але й у силу своєї ригідності перестає відповідати завданням адаптації особистості в суспільстві. Динамічно мінливе оточення вимагає появи нових інститутів соціалізації, які гнучкіші й оперативніше реагують на зміни. Повноцінна соціалізація тим більше важлива, коли ми говоримо про суспільство, засноване на інформаційних технологіях, у якому панує масова культура, де особистісні характеристики «розмиваються», поступаючись місцем модним колективним впливам.

Безумовно, засоби масової комунікації створюють умови, зокрема, для збагачення словникового запасу, оволодіння широким колом інформації. Але водночас об'єктивно вони формують слухача, глядача, тобто споживача. Чи стане він активним суб'єктом культурних та соціальних взаємостосунків, залежить від багатьох додаткових умов, зокрема від підготовленості до взаємодії з передовими технологіями і можливостями, які вони формують.

Негативний вплив віртуалізації середовища на соціалізацію підлітків полягає, насамперед, у руй-

нуванні фізичного здоров'я; порушенні психічного стану; в повній замкнутості й закритості від навколишнього світу; у відсутності почуття відповідальності; втраті інтересу до оточуючого світу. На жаль, профілактика віртуальної залежності в процесі соціалізації практично не розроблена. Звісно, існують певні підходи до цієї проблеми, але вони не завжди ефективні. Недостатня розробленість профілактичних і корекційних заходів зумовлена тим, що більшість батьків і самі підлітки ще не усвідомлюють всю серйозність проблеми.

Отже, соціалізацією є складне, багатогранне і багатфункціональне соціально-педагогічне явище. Процес соціалізації підлітка, його формування і розвитку, становлення як особистості відбувається у взаємодії з оточуючими і продиктованими суспільством змінами, які надають на цей процес вирішальний вплив за допомогою різних соціальних факторів. Якщо при народженні дитина розвивається в основному в сім'ї, то потім вона освоює все нові і нові середовища, а в сучасному світі – й віртуальне. Із віком освоєння підлітком все більше й більше розширюється. На кожному віковому етапі здійснюються все нові й нові впливи зовнішнього середовища в різних сферах його життєдіяльності.

Соціалізація є специфічною діяльністю особистості. Її мета – освоєння соціального досвіду в розвитку соціальної активності особистості, в нинішніх умовах – у межах карантинних обмежень унаслідок COVID-19.

Список літератури:

1. Аверін В. А. Психологія дітей і підлітків. Київ : Ранок, 1998. 124 с.
2. Асмолов А., Асмолов Г. От Мы-медиа к Я-медиа: поиск себя в мире информации. Человек как субъект и объект медиапсихологии. МГУ имени М. В. Ломоносова / Ин-т человека; Москва : Издво Моск. ун-та, 2011. С. 86–104.
3. Белинская Е. П., Тихомандрицкая О. А. Проблемы социализации. История и современность. Москва : МПСИ, 2013. 216 с.
4. Беседина В. Г. Репрезентация знания о межгендерных отношениях в ювенальном медиатексте: эксплицитная модель. *Мир науки, культуры, образования*. 2015. № 1(50). С. 263–267.
5. Войскунский А. Е. Психология и Интернет. Москва : Акрополь, 2010. 439 с.
6. Денисов І. Г. Процес та складові соціалізації підлітків. *Науковий вісник МДПУ ім. Богдана Хмельницького. Серія : Педагогіка*. 2009. С. 79–84.
7. Варій М. Й. Психологія особистості. Київ : ЦУЛ, 2008. 592 с.
8. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. та ін. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
9. Власова О. І. Динаміка розвитку соціальних здібностей в умовах спрямованої соціалізації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2006. № 26. С. 37–40.
10. Грись А. М. Соціально-психологічна адаптація підлітків в умовах карантину. Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми : тези XV Міжнародної науково-практичної конференції / За наук. ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки та ін. Київ : Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України. 2020. С. 68–70.
11. Досвід переживання пандемії COVID-19: дистанційні психологічні дослідження, дистанційна психологічна підтримка : матеріали онлайн-семінарів 23 квітня 2020 року «Досвід карантину: дистанційна психологічна допомога і підтримка» та 15 травня 2020 року «Дистанційні психологічні дослідження в умовах пандемії COVID-19 і карантину» / За наук. ред. М. М. Слюсаревського, Л. А. Найдьонової, О. Л. Вознесенської. Київ : ІСПП НАПН України, 121 с.
12. Єзерська Н. В. Соціально-психологічні особливості процесу адаптації підлітків. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2016. № 3. С. 35–39.
13. Збірник статей Четвертої міжнародної науково-методичної конференції «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи» (2016). Київ : Центр Вільної Преси, Академія української преси. 504 с.
14. Кастельс Ю. М. Становление общества сетевых структур. Москва : Академия, 2007. 494 с.
15. Крокер А. Теория виртуального общества. СПб. : Мир, 2002. 234 с.
16. Лещук Г. Вплив засобів масової інформації на процес соціалізації підлітків. *Молодь і ринок*. 2014. № 3. С. 76–81.
17. Лучинкіна А. І., Мілютіна К. Г., Яншина Т. Психологічні особливості соціалізації обдарованих дітей у віртуальному просторі : монографія. Київ : Інститут обдарованої дитини, 2014. 252 с.
18. Олійник Н. А. Соціальні норми та відхилення у юнацькому віці. XIV Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. з організаційної та економічної психології «Психологічне здоров'я персоналу організацій: проблеми та технології забезпечення». Київ, 2020. С. 1–8.
19. Пашина Н. П. Когнітивні карти феномена «ідентичність». *Політологічні записки : збірник наукових праць*. Вип. 1(7). Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Дала, 2013. С. 67–75.

20. Петрунько О. В. Соціалізаційний потенціал медіасередовища. *Соціальна психологія. Спеціальний випуск*. 2007. С. 71–83.
21. Присяжкова Л. М. Нестационарная психология : монографія. Киев : Дніпро, 2001. 255 с.
22. Седих К. В., Моргунов В. Ф. Делінквентний підліток: навчальний посібник з психопрофілактики, діагностики та корекції протиправної поведінки підлітків для студентів психологічних, педагогічних, соціальних, юридичних спеціальностей та інтернів-психіатрів (2-ге вид., доп.). Київ : Видавничий Дім «Слово», 2015. 272 с.
23. Філіппова І. Ю. Рольова соціалізація підлітка як засвоєння соціального досвіду. Актуальні проблеми сучасної психології : збірник наукових статей; [гол. ред. Ж.П. Вірна]. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. С. 204–215.
24. Karen, Ross Media and Audiences: New Perspectives. Glasgow, 2003. 194 p.
25. Psychosocial impact of COVID-19. S. Dubey, P. Biswas, R. Ghosh [et al.]. *Diabetes & Metabolic Syndrome: Clinical Research & Reviews*. 2020. Vol. 14. No. 5. P. 779–788.

References:

1. Averin V. A. (1998) *Psykhologhiia ditei i pidlitkiv* [Psychology of children and adolescents] Kyiv: Ranok. (in Ukrainian)
2. Asmolov A., Asmolov H. (2011) *Ot My-medya k Ya-medya: poysk sebia v myre ynformatsyy. Chelovek kak sub'ekt y ob'ekt medypsykholohyy* [From We-Media to I-Media: Finding Yourself in the World of Information. Man as a subject and object of media psychology]. Yzdvo Mosk. un-ta. Moskva, pp. 86–104.
3. Belynskaia E. P., Tykhomandrytskaia O. A. (2013) *Problemy sotsyalyzatsyy. Ystoriya y sovremennost* [Socialization problems. History and modernity]. Moskva: MPSY.
4. Besedyna V. H. (2015) *Reprezentatsiya znaniya o mezhhendernykh otnosheniakh v yuvenalnom medyatekste: eksplytsynnaia model* [Representation of knowledge about intergender relations in juvenile media text: an explicit model]. *Myr nauky, kultury, obrazovanyia*, no. 1(50), pp. 263–267.
5. Voiskunskiy A.E. (2010) *Psykhologhiya y Ynternet* [Psychology and the Internet]. Moskva: Akropol. (in Russian)
6. Denysov I. H. (2009) *Protses ta skladovi sotsializatsii pidlitkiv* [The process and warehouses of socialization of food]. *Naukovyi visnyk MDPU im. Bohdana Khmelnytskoho. Seriya: Pedagogika*, pp. 79–84.
7. Varii M. Y. (2008) *Psykhologhiia osobystosti* [Psychology of specialness] Kyiv: TsUL.
8. Vikova ta pedahohichna psykhologhiia (2001) [Vikova and pedagogical psychology]: navch. posib. O. V. Skrypchenko, L. V. Dolynska, Z. V. Ohorodniichuk ta in. Kyiv: Prosvita.
9. Vlasova O. I. (2006) *Dynamika rozvytku sotsialnykh zdibnostei v umovakh spriamovanoi sotsializatsii* [The dynamism of the development of social health in the minds of direct socialization]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, no. 26, pp. 37–40.
10. Hrys A. M. (2020) *Sotsialno-psykhologichna adaptatsiia pidlitkiv v umovakh karantynu* [Social and psychological adaptation of food in the minds of quarantine]. *Sotsializatsiia osobystosti v umovakh systemnykh zmin: teoretychni ta prykladni problemy: tezy XV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Ukrainian, Kyiv, 2020)*. Za nauk. red. S. D. Maksymenko, L. M. Karamushky ta in. Kyiv: Instytut psykhologii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy, pp. 68–70.
11. Dosvid perezhyvannia pandemii COVID-19 (2020) [Dosvid surviving the COVID-19 pandemic] dystantsiini psykhologichni doslidzhennia, dystantsiina psykhologichna pidtrymka: materialy onlain-seminariv 23 kvitnia 2020 roku «Dosvid karantynu: dystantsiina psykhologichna dopomoha i pidtrymka» ta 15 travnia 2020 roku «Dystantsiini psykhologichni doslidzhennia v umovakh pandemii COVID-19 i karantynu» / Za nauk. red. M. M. Sliusarevskoho, L. A. Naidonovoi, O. L. Voznesenskoii. Kyiv: ISPP NAPN Ukrainy.
12. Jezers'ka N. V. (2016) *Sotsialno-psykhologichni osoblyvosti procesu adaptatsii pidlitkiv* [Social and psychological features of the adaptation process]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*, no. 3, pp. 35–39.
13. Zbirnyk statei Chetvertoi mizhnarodnoi naukovo-metodychnoi konferentsii «Praktychna mediahramotnist: mizhnarodnyi dosvid ta ukrainski perspektivy» (2016). Kyiv: Tsentr Vilnoi Presy, Akademiia ukrainskoi presy.
14. Kastels Yu. M. (2007) *Stanovlenye obshchestva setevykh struktur* [The emergence of a network society]. Moskva: Akademiia. (in Ukrainian)
15. Kroker A. (2002) *Teoriya vyrtualnoho obshchestva* [Теория виртуального общества]. SPb.: Myr. (in Russian)
16. Leshchuk H. (2014) *Vplyv zasobiv masovoi informatsii na protses sotsializatsii pidlitkiv* [Inflow of mass information on the process of socialization of food]. *Molod i rynek*, no. 3, pp. 76–81.
17. Luchynkina, A. I., Miliutina K. H., Yanshyna T. (2014) *Psykhologichni osoblyvosti sotsializatsii obdarovanykh ditei u virtualnomu prostori* [Psychological features of socialization of gifted children in the virtual space]: (monohrafiia). Kyiv: Instytut obdarovanoi dytyny.
18. Oliinyk N. A. (2020) *Sotsialni normy ta vidkhylennia u yunatskomu vitsi* [Social norms and guidelines for young people]: XIV Mizhnar. nauk.-prakt. onlain-konf. z orhanizatsiinoi ta ekonomichnoi psykhologii «Psykhologichne zdorovia personalu orhanizatsii: problemy ta tekhnologii zabezpechennia» (Ukrainian, Kyiv, 2020). Kyiv, pp. 1–8.
19. Pashyna N. P. (2013) *Kohnityvni karty fenomena «identychnist»* [Cognitive pictures of the phenomenon "identity"] *Politologichni zapysky: zbirnyk naukovykh prats. (Ukrainian, Kyiv, 2013)*, vol. 1(7). Luhansk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia, pp. 67–75.
20. Petrunko O. V. (2007) *Sotsializatsiinyi potentsial mediaseredovyshcha* [Social potential of the media]. *Sotsialna psykhologhiia. Spetsialnyi vypusk*, pp. 71–83.
21. Prysniakova L. M. (2001) *Nestatsyonarnaia psykhologhiya* [Non-stationary psychology]: (monohrafiia). Kyev: Dnipro.
22. Sedych K. V., Morhun V. F. (2015). *Delinkventnyi pidlitok* [Delinquent teenager]: navchalnyi posibnyk z psykhoprofilaktyky, diagnostyky ta korektsii protypravnoi povedinky pidlitkiv dlia studentiv psykhologichnykh, pedahohichnykh, sotsialnykh, yurydychnykh spetsialnostei ta interniv-psykhiatriv (2-he vyd., dop.). Kyiv: Vydavnychiy Dim «Slovo».
23. Filippova I. Yu. (2014) *Rolova sotsializatsiia pidlitka yak zasvoiennia sotsialnoho dosvidu* [Role socialization of the teenager as the acquisition of social experience] *Aktualni problemy suchasnoi psykhologii: zbirnyk naukovykh statei*; (hol. red. Zh.P. Virna) (Ukrainian, Lutsk, 2014). Lutsk: Skhidnoievrop. nats. un-t im. Lesi Ukrainy, pp. 204–215.
24. Karen (2003) *Ross Media and Audiences: New Perspectives*. Glasgow.
25. Psychosocial impact of COVID-19 (2020) S. Dubey, P. Biswas, R. Ghosh [et al.]. *Diabetes & Metabolic Syndrome: Clinical Research & Reviews*, vol. 14, no. 5, pp 779–788.